

EKUMENICKÝ POHLED NA ČESKÉ DUCHOVNÍ DĚJINY

České duchovní dějiny jsou neobyčejně dramatické. Kdo by je dovedl studovat v duchu ekumenismu, ve světle tvůrčího usmíření křesťanských vyznání, ten by zcela jistě načerpal mnoho kladného z každé jejich složky, z každé epochy. Ekumenický přístup k českým duchovním dějinám by pomohl zacelit staré jizvy v české náboženské duši a tak by se mohl stát jedním z předpokladů nového křesťanského rozkvětu. Druhý vatikánský koncil nám to usnadňuje, a to nejen svým usnesením přímo o ekumenismu, ale i svou obnovou biblické kultury a liturgického života v katolické církvi.

I když část dnešní české mladé generace nemá velký zájem o dějiny, neměli bychom to ukvapeně vítat jako volné pole pro novou duchovní setbu. Žádná diskontinuita nesvědčí duchovnímu životu, i když zdánlivě slouží jednoduchosti apoštolského působení. Věci na pohled zapomenuté mohou žít v podvědomí a být pak větší překážkou pravdy než upřímný dialog i o problémech nepříjemných. Nepomůže ani výpočet, že vnucování určitých složek české duchovní tradice školou a oficiálními sdělovacími prostředky tyto složky v očích mládeže znehodnotí. Je pravda, že by tak nepřímou mohly získat sympatie právě složky katolické na rozdíl od reformatičních; ale tato sympatie by měla krátký dech a nebyla by sama o sobě postojem opravdu křesťanským, který je v naší době téměř nutně spojen právě s postojem ekumenickým, protože je v něm víc pravdy a lásky.

Ekumenismus – a ekumenický pohled na české duchovní dějiny – je ovšem mezi českými katolíky něco poměrně nového, a zdaleka ještě ne všeobecně přijatého. Donedávna to byl u většiny postoj téměř nepředstavitelný. Čeští katolíci od dob Josefa II. a zvláště od začátku 19. století kolísali mezi dvěma pozicemi, z nichž žádná nebyla v pravém slova smyslu ekumenická. Jedni podléhali dobovým směrům, které nebyly inspirované duchem evangelia, a jejich tolerance byla proto často spíše ústupkem, nedůsledností, rozpolceností – než snahou o ekumenicky křesťanské vidění věcí. Druzí zase chtěli být pevní, důslední, jednolití ve své věrnosti katolické víře a církvi, a byli proto nesnášenliví, křečovitě apologetičtí, někdy až nenávisťně straničtí, strnule konservativní, tedy všechno jiné než ekumeničtí. To se týkalo jak české duchovní minulosti, tak jejích významných ohlasů v soudobém kulturním a politickém životě národa.

Neboť právě to je charakteristické pro český náboženský život v devatenáctém století a aspoň v první polovině dvacátého: statistický poměr křesťanských vyznání neukazoval žádnou zvláštní problematiku, protože

katolíků byla absolutní většina a ostatní křesťanská vyznání byla rozdrobena: ale ve vnitřním stavu katolické většiny se projevovaly stopy nekatolické minulosti, a to ne vždy jako užitečný kvas, nýbrž většinou jako příčina náboženské nejistoty a záminka náboženské vlažnosti.

Ke konci 18. století psal své Paměti český sedlák samouk Václav Vavák. Byl to český vlastenec a zároveň uvědomělý katolík ražení ještě do značné míry barokního. Studium českých dějin a styk s prvními evangelickými duchovními, kteří do Čech přicházeli po tolerančním patentu Josefa II., v něm vyvolaly neklid. Vavák začal být nedůtklivě polemický. Ztratil svou bývalou samozřejmost. Cítil potřebu sebe i druhé přesvědčovat argumenty až podezřele ostrými. Když mu jeden z nově příchodích slovenských pastorů řekl, jistě také ne ekumenicky, že slovo »katolík« pochází od slova »kat«, poněvadž z Čechů byli katolíci uděláni katem, rozhněval se Vavák s vášní až zrádnou. Znal dějiny české reformace a habsburské protireformace. Dobře tedy věděl, že na té slovní hříčce vzdor všemu přehánění a nelegitimnímu zjednodušování něco je.

Zde vidíme jeden z kořenů české náboženské problematiky dalších dvou století. Většina Čechů zůstává katolíky, ale je ve svém katolictví zneklidněna. Reaguje na to buď náboženskou vlažností nebo křečovitou obranou, která celkový stav nakonec jen zhoršuje, protože svým nesympatickým zápořem napomáhá odpůrcům.

K tomu si musíme uvědomit, že sice problematika historické reformace a protireformace existovala i u jiných národů, ale u Čechů silněji než jinde splývala s problematikou jazykově národní, právě v devatenáctém a částečně i dvacátém století tak výbušnou. Ať právem nebo neprávem – a do jisté míry asi přece jen právem – český vzdělanec považoval protireformaci 17. a 18. století za pohromu českého jazyka a národa. Mimoto v ní viděl projev politické tyranie, porušování lidských práv, korupci národního charakteru. To všecko nabývalo brizance zvláště v rostoucí opozici proti habsburskému režimu, který nebral dost důsledně na vědomí nový vzestup českého národa a nebyl ochoten mu uznat a zajistit skutečnou rovnoprávnost mezi většími národy rakouského mocnářství. A i když v zásadě už od Josefa II. platila jakás takás svoboda vyznání, přece v mnoha podrobnostech vztahů církve a státu pokračoval protireformační styl, k němuž patřila nejen služba trůnu oltáři, ale i oltáře trůnu. V Čechách a na Moravě byla značná část katolických biskupů, jmenovaných císařem, jazykem i smýšlením vzdálena českému lidu. Platila i politicky za oporu dynastie a tím se od českého národního života ještě více izolovala.

Nesmíme si zajisté myslet, že se většina českých kněží a vůbec věřících katolíků s tímto stavem ztotožňovala. I ti, kdo v křečovitých polemikách hájili to, co považovali za katolické zásady a pozice ve veřejném životě,

většinou chtěli být a byli českými vlastenci. Namnoze ale utíkali před sebekritikou, která by je byla vystavila osobním nepříjemnostem a o níž se domnívali, že by oslabil jejich věc. Nebo zase v katolické sebekritice zacházeli tak daleko, že to přestávala být v pravém slova smyslu sebekritika, protože už přijímala kritéria nekatolická a často mimokřesťanská. Když přesto zůstávali příslušníky katolické církve nebo i kněžími, můžeme si snadno představit, že nebyli zrovna kvasem nového křesťanského života.

Jistě i v 19. století byli v Čechách a zvláště na Moravě katolické osobnosti, které tuto problematiku zvládly. Patří mezi ně například František Sušil, moravský kněz, profesor biblických věd, překladatel a komentátor Nového zákona, ale i český básník a sběratel moravských písní, jeden z průkopníků obnovené úcty ke svatým Cyrilu a Metodějovi a tím i původců zvláštní moravské religiosity. Takoví lidé nemohli sice zabránit náboženskému zvláštění poměrně širokých vrstev, ale vytvářeli předpoklady pro budoucí křesťanskou obnovu.

Ta se však může prosadit jen v duchu křesťanského ekumenismu, a to i v chápání českých duchovních dějin.

Novověký vývoj českého katolického kněžstva

Asi tak od poloviny 18. století začal do českých zemí pronikat myšlenkový proud, kterému souhrnně a zjednodušeně říkáme osvícenství. Pravím souhrnně a zjednodušeně, protože osvícenství mělo mnoho odstínů a leckdy se pod tímto názvem skrývají i postoje navzájem rozporné. Společný je všem osvícencům důraz na vzdělání a kritický rozum, ale tam, kde u jedněch pozorujeme rozumářství dosti plytké, jsme u druhých svědky upřímného úsilí o hluboké náboženství, zbavené pověr a zbytečného pozlátka.

Nejslavnější z českých osvícenců, Josef Dobrovský, je po této stránce poučný příklad. Na jedné straně je to neúprosně kritický historik a badatel vůbec, rozhodný odpůrce doznívajícího a už zjevně úpadkového baroka, jistě i nadměrného centralismu v církvi; na druhé straně je to při vši střízlivosti hluboce věřící katolický kněz. Roku 1828, necelý rok před smrtí, se Dobrovský u císaře přimlouval, aby v Čechách a na Moravě dovolil obnovu jezuitského řádu, k němuž Dobrovský sám před jeho zrušením jako novic náležel a o němž byl přesvědčen, že jej pronásledování posledních desetiletí vytránilo. Také v českém národním obrození má Josef Dobrovský zvláštní postavení. Jednak je svými historickými a hlavně jazykozpytnými pracemi myšlenkovým otcem českého a vůbec slovanského probuzení, které on první vědecky zdůvodnil a vyzbrojil; jednak je mu cizí romantický národní fanatismus, pro který se vlastenectví stalo falešným náboženstvím

a který byl z domnělé lásky k národu schopen i podvodů. Jak známo, byl Dobrovský první, kdo prohlásil za podvrh rukopis zelenohorský.

Kněžské postavy katolického osvícenství, jako byl Dobrovský nebo jeho německy mluvící současník, pražský kněz a profesor Bernard Bolzano, měli vliv na celé generace českých katolických kněží a tím i na náboženský život našeho lidu vůbec. Leckdy byl tento vliv z katolického hlediska označován za zcela záporný; ale to je omyl, přinejmenším jednostrannost. Je totiž třeba si uvědomit, že právě toto katolické osvícenství bylo jeden z důvodů, proč po tolerančním patentu Josefa II. roku 1782 zůstala tak velká většina českého národa katolickou, ačkoliv by se byla mohla přihlásit k luteránskému nebo kalvínskému protestantismu. Ve chvíli, kdy mohlo dojít k velké náboženské krizi, se katolická církev českému lidu začala ukazovat v jiném světle. Že to zároveň znamenalo ochuzení barokní náboženské citovosti, to nelze popřít; je ale spravedlivé uznat, že tento trend k náboženské vlažnosti byl pak v polovině 19. století velmi zesílen onou směsí nacionalismu a liberalismu, která přezírala i katolické osvícenství. Jungmann měl například k Dobrovskému neskrývaný odpor.

Český kněz 19. a začátku 20. století, smíme-li si ho zjednodušit jako typ, byl poznamenán jednak tradicí katolického osvícenství, jednak romantickým nacionalismem, pochopitelným v době bojů o holou národní existenci. Romantický návrat k náboženské citovosti a s ním často spojený nový smysl pro tajemství v teologii pronikl do českého katolického kněžstva jen z části, a to zvláště tam, kde se náboženský cit dostával do souladu s citem vlasteneckým, například v hnutí cyrilometodějském, živém zvláště na Moravě. Byli ovšem i kněží, kteří se z přesvědčení nebo z karierismu dali do služeb snah vysloveně restauračních, někdy přímo zpátečnických, často řízených více z Vídně než z Říma; ale byli v menšině, a svou úzkoprsou zápornou polemikou proti všemu a všem většinou působili více škody než užitku.

Příznačné pro české kněze tohoto období byly jejich snahy o reformu katolické církve. Nejnápadněji se projevíly roku 1848 a pak zase po roce 1918. I v nich musíme rozlišovat různé odstíny. Řada podnětů, které čeští kněží vyhlášovali už v 19. století, například národní jazyk v bohoslužbě, je dnes skutečně v celé katolické církvi. O jiných, jako je případné svěcení ženatých mužů na kněze, se dnes přinejmenším vážně a veřejně v celé církvi diskutuje. Čteme-li dnes program Jednoty katolického duchovenstva v Československu, který vyšel na jaře 1919, můžeme mít dojem, že je to předobraz Druhého vatikánského koncilu. Na druhé straně víme, že všichni členové Jednoty nesmýšleli tak katolicky jako autoři onoho prohlášení, a když se svými návrhy neuspěli, byli někteří ochotni církev opustit. Sami autoři, patrně hlavně Šanda, Baar a Xaver Dvořák, i když si zasluhují naši úcty, přece jen mezi řádky prozrazují, že se na tyto otázky dívali z hlediska

hodně nacionalistického, ne dosti světového, a že jejich postoj vždy nevyvěral z nadšeného biblického křesťanství, někdy spíše z pragmatického přizpůsobení dobovému vkusu.

Během dalšího vývoje první republiky nastalo tříbení. Kněží, kteří zůstali v katolické církvi a kterých zvláště od svatováclavského roku 1929 začalo znatelně přibývat, nebyli všichni stejní. Ve starší generaci tu a tam přežívaly postoje byrokraticky řemeslnické, což bylo nejméně vydařené dědictví josefinismu; přežívala i zatrpklost, že české reformní hnutí v katolické církvi neprorazilo. Většinou však český kněz cítil potřebu jít nábožensky do hloubky, jít k pramenům víry a křesťanské zbožnosti; proti novému pohanství svého okolí navazoval na postoj starověké církve a na jiné velké tradice katolického duchovního života. Rozkvět některých řádů, jako byli benediktini, františkáni, dominikáni a jezuité, a zvláště některé jejich vynikající náboženské osobnosti, jako byl např. zesnulý dominikán Brait, měly hluboký vliv na všechno kněžstvo, zvláště na mladší generace. Splynutí náboženského a vlasteneckého citění vůči nacistickému programovému novopohanství za okupace tento obrodný proces prohloubila a učinilo kněze zase sympatickou postavou i ve veřejném mínění.

Tak se stalo, že ani doba soustavného demoralizování a pronásledování, která nastala rokem 1949, neznamenal pro české kněžstvo vnitřní katastrofu. Nápadná, privilegovaná, ale poměrně malá skupina českých kněží, kteří se nechali zastrašit nebo koupit, se ráda dovolává tradice českých vlasteneckých a pokrokových duchovních. Má pravdu jen tam, kde snad nacionalismus někdy nahradil náboženství a kde pokrok nebyl měřen evangeliem, nýbrž jeho zanedbáním nebo i popřením. Skrytá většina našich kněží, opravdových apoštolů, vyznavačů, někdy i mučedníků, právě tím utrpením a těmi zkouškami vyvrstala. Ona je vyvrcholením nejlepších českých náboženských vývojů a výbojů za celé tisíciletí našich křesťanských dějin.

Odkaz české reformace pro katolíky

Dnes už snad každý věřící křesťan u nás uznává, že se nám česká duchovní tradice může stát posilou v dnešních těžkých okolnostech jen tehdy, budeme-li ji chápat ekumenicky, budeme-li v ní tedy zdůrazňovat více to, co křesťany různých vyznání spojuje, než to, co je dělí. Jen tak se také ubráníme taktice odpůrců, kteří by spíše chtěli rozdělit a panovat, a proto zcela jednostranně a často velmi zkresleně využívají a zneužívají jmen jako Hus, Žižka, Komenský, zamlčující jejich jednoznačně křesťanský charakter. Český katolík bude samozřejmě vždy rozlišovat mezi upřímnými následovníky Kristova evangelia, jakými byli při všech lidských omylech Hus, Chelčický nebo Komenský, a oněmi takzvanými Božími bojovníky, kteří krutostí svého

krveprolévání dostihli a předstihli beztak drsné válečné obyčeje své doby; kteří nerespektovali svědomí druhých a mučili je často jen proto, že stejně jako Hus nechtěli své upřímné přesvědčení zradit. Za to ovšem nelze vinit Husa, který už byl mrtev, za to nelze obvinít Chelčického, který proti tomu rázně vystoupil svým učením o nenásilí, a ovšem ani Komenského, který na Husa a Chelčického navazoval.

Důležité však není, abychom oněm dávným průkopníkům české reformace z dnešního katolického hlediska jaksi udělovali známky z chování. Důležité je, abychom si uvědomili, které prvky české reformace ve středověku a v raném novověku jsou dnes živým společným odkazem pro všechny české křesťany, a to zvláště v konfrontaci s oficiální ateistickou diktaturou, jak nám byla v posledních letech znova zvenku vnucena.

Pro všeobecné posílení našeho duchovního života má především nesmírný význam bible, zvláště Nový zákon, dále bohoslužba v národní řeči za činné účasti celého shromážděného společenství, přijímání svátosti oltářní, které se dnes i v katolické církvi leckdy děje pod obojí způsobou, aktivita laiků v celém církevním životě, neohrožené hlásání slova Božího, na jehož svobodě je třeba v duchu české reformace trvat i za cenu velkých obětí. To všechno máme v zásadě společné, a není důvod, proč bychom my katolíci nepřiznali, že tu 2. vatikánský koncil bezděčně splnil nejeden z oprávněných požadavků dávných českých reformátorů.

Jsou však ještě jiné důležité body, které pro všechny křesťany plynou v této naší situaci z živé biblické víry – a které můžeme považovat za živý odkaz české reformace pro křesťany naší doby, zvláště pro jejich katolickou většinu. Důmyslně to vyjádřil český evangelický teolog Jan Milič Lochman, ve své před dvěma lety vydané knize » Church in a Marxist society « – » Církev v marxistické společnosti ». Kniha tohoto Hromádkova žáka není prostá některých politických iluzí, tak názorně vyvrácených zkušeností posledních let a měsíců. Přesto jsou v ní vyjádřeny také velmi správné myšlenky, poučné dnes i pro katolíky v naší vlasti.

S profesorem Lochmanem spatřuji teologický odkaz české reformace pro naši dobu zvláště v těchto bodech: Především je to důraz na královskou důstojnost Ježíše Krista. Ježíš je náš Pán, vždy bude s námi, a nikdo nás od něho bez naší viny nemůže odloučit. Je Pán světa, a všechno tedy aspoň nepřímo slouží jeho dobrým záměrům. Je Pán budoucnosti, a proto jeho církev nesmí ztrácet naději ani v situaci, která pro ni vypadá lidsky beznadějně.

Našemu Pánu Ježíši Kristu máme my křesťané vždy a všude vydávat svědectví – svým příkladem, svým slovem, je-li třeba, i svým utrpením. To je také úkol církve. Kristova církev je svému Pánu věrnější a podobnější, když je chudá, bezbranná, když nemá ve společnosti žádné výsady, když se neztotožňuje se státem a nenachází v něm oporu, když není svázána s žádným

politickým ani hospodářským režimem, když si nedává sloužit, ale sama svobodně slouží lidem, jejich obecnému blahu, jejich pravému pokroku. Svědčit o Kristu je třeba všem, i myšlenkovým odpůrcům, i pronásledovatelům. To se ovšem neděje žádnou chytristikou, ani ne pouhou diplomacií, ale ochotou k poctivému dialogu, a když ho druzí nepřijímají, odhodláním příkladně snášet útlak.

Církev, která se osvobodí ode všech pozůstatků starého spolenectví trůnu a oltáře, a přitom se nepropůjčí žádnému novému, bude církví v nejlepší slova smyslu lidovou. Zvláště katolická církev takto názorně přesvědčí naši veřejnost, že se dokonale očistila ode všech vazeb a přítěží, které ji v minulosti národu odcizovaly. Náš lid si uvědomí, že církev ho nechce připravit o nic z toho, co on považuje za skutečný pokrok, a že je na jeho straně v boji a strádání za lidská práva a demokratizaci veřejného života.

Kromě živé víry v poselství Nového zákona je k tomu třeba postoje opravdové křesťanské lásky ke všem lidem, i k názorovým odpůrcům, i k představitelům režimu, který nás pomlouvá a nám křivdí. Vždy je proto třeba rozlišovat živého člověka od jeho pomýlené ideologie. Vždy je nutné počítat s tím, že lidé a jejich systémy se mohou měnit a mění. Vždy je naší povinností se chovat tak, aby bylo hodnověrné naše tvrzení, že jsme ochotni s druhými hovořit, jakmile nám poskytnou svobodu, a že jsme připraveni s nimi spolupracovat, jakmile budou zajištěna lidská práva.

Tak chápu hlavní body, které profesor Lochman považuje za aktuální odkaz české reformace pro církev, žijící v socialistické společnosti. V čem se od profesora Lochmana liším, to nejsou ani tak otázky teologické. Po této stránce bych mu dal za pravdu i v tom, že dnes je třeba vykládat křesťanské poselství tak inteligentně, aby se při dobré vůli nikomu nemohlo jevit jako sbírka pověr nebo jako brzda pravého pokroku společnosti. Liším se od něho – nebo aspoň od jeho dva roky staré knihy – vlastně jen důraznějším varováním, abychom si tyto krásné křesťanské cíle nenechali pokazit žádným bázlivým oportunismem, ve kterém bychom zaměňovali službu a přisluhování, spolupráci a kolaboraci, lid a diktaturu, jména lidu zneužívající. Dnes musíme jasně vědět a pevně říkat, že sice nechceme žádné výsady, ale chceme svobodu, svobodu jednat a mluvit podle svého svědomí a podle své víry; že sice nechceme být spojenci žádných panstev minulosti, ale že zrovna tak nemůžeme být přisluhovači trůnů dnešních; že jsme upřímně ochotni hovořit i s komunisty jako rovný s rovným, ale že nepovažujeme za dialog přijímání rozkazů a papouškování nařízených frází, byť se týkaly míru a jiných věcí jinak dobrých.

Budeme-li takto chápat odkaz české reformace, splníme ho patrně věrněji, než jak býval dosud namnoze hlásán. A jak pevně doufám, shodneme se v tom s většinou přímých dědiců tohoto odkazu.